

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 128

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.4.2>**Мараєва Уляна Миколаївна**

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна

Дербак Анжеліка Петрівна

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна

ЖИТТЯ ТА СМЕРТЬ В ДУХОВНОМУ ДОСВІДІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті досліджуються питання філософських аспектів життя та смерті у духовному досвіді українського народу. Визначено, що філософія життя є напрямом, у якому все існуюче розглядається як прояв життя, як первісна реальність, яку можна досягнути лише інтуїтивно, в якій розум і матерія не тотожні. Якщо духовний досвід українського народу аналізувати на вертикальному рівні, то існує кореляція між бажанням прагнути до найвищої загальнолюдської цінності людини, до подолання утилітарних обмежень повсякденного життя та відкриттям трансперсонального сенсу в людській єдності. Розглянуто три аспекти в процесі життя людини: життєва мудрість, турбота про життя та життєва практика. Виявлено, що з давніх-давен люди боялися і водночас цікавилися всім невідомим, але найбільш невідомим і незбагненим була таємниця смерті. Смерть має як невизначеність досвіду, так і точність знання про неї, тому вона може діяти як страшний і найбільш невизначений людський досвід. З'ясовано, що в українській духовній культурі смерть – це таємниця життя, нерозгадана таємниця, неминучий кінець і крах усього живого. Відданість життю – це не ідеальна даність, а фактично нескінченна відданість людини життю через самовираження протягом життя, і в цій мірі може бути креативністю життя окремої людини. Сьогодні в Україні є дуже чіткий заклик свідчити соціальними, політичними, духовними та філософськими способами, щоб захистити невинних, проголосити царство в темряві та принести світло. Духовне життя народу України, його майбутнє залежить передусім від духовності та національної свідомості кожного з нас. Війна в Україні, видима й невидима, є епіцентром напруженої пульсації українського людства, що завершується одночасним розвитком двох глибинних національних процесів. Саме героїчні масові виступи громадян України дають їй право претендувати на появу, а отже, і на існування української держави, яка ніколи «не вмере і не зникне з лиця землі і житиме вічно».

Ключові слова: життя, смерть, духовий досвід, духовна культура, народ.

Постановка проблеми. Життя та смерть є вічними темами людської духовної культури. Про них говорили релігійні пророки, філософи і моралісти, художники і письменники, педагоги і лікарі, культурологи і юристи, вчені і теологи. Ця важлива філософська проблема особливо загострилася в ХХ столітті, коли людина посіла центральне місце у філософії. Це підтверджується бурхливим розвитком біоетики (комплексне вивчення людини на межі філософії, етики, біології, медицини та права), суїцидології (вивчення феномену суїциду) та танатології (науки про смерть). З цієї точки зору тематика статті актуальна як теоретично, так і практично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика дослідження філософських аспектів життя і смерті широко розкрита такими науковцями як І. Ворончук [1], С. Кримський [2], Л. Ву [3], Т. Лисоколенко [4], В. Лін [3], М. Мазурик [5], Б. Нгу [3], О. Прицак [6], В. Роме-нець [7], Я. Сислюк [8], Т. Тімченко [8], В. Троянський [9], А. Шевчук [8], Х. Фан [3], С. Чен [3], Ч. Хсу [3] та іншими.

Мета статті. Мета дослідження полягає у розкритті філософських аспектів життя та смерті у духовному досвіді українського народу.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох тем, що цікавлять українську філософську думку, центральною є проблема людини та народу в цілому. Так склалося історично. Формування духовності українського народу відбувалося через процес інтеграції, який через зовнішні чинники виявився депривованим. Український народ виробив «прихований», «приватний» спосіб життя як можливу відповідь на тиск ситуації. Усе це зумовлювало особливе значення для української психіки рефлексивних світосприймальних орієнтирів, які гармонійно відповідають «кордоцентричному», ірраціональному, емоційно-чуттєвому характеру [4].

Питання сенсу життя та смерті є важливим для кожної людини. Людина – єдина істота, яка визнає смертність і робить її об'єктом роздумів. На підставі своєї смертності вона визначає шлях життя, шлях власного прозріння. Міфи та релігії давали готові відповіді, оскільки вони «знали», як виник світ, що таке добро і зло, як діяти та як жити, як зробити світ повноцінним і змістовним. Філософія ж звертається насамперед до людського розуму і наголошує на тому, що людина має самостійно визначати сенс життя. Розгляд цього питання з цієї точки зору започаткований античною філософською традицією [8].

Філософія життя є напрямом, у якому все існуюче розглядається як прояв життя, як пер-вісна реальність, яку можна досягнути лише інтуїтивно, в якій розум і матерія не тотожні. Сенс життя завжди пов'язаний із соціальним життям особистості, засвоєнням наявних у суспільстві потреб, цінностей, інтересів і потребою особистості самореалізуватися за власною «соціальною формулою». Через набуття ідеалів, ідей, норм, правил, задоволення потреб і використання різноманітних переваг людина формує «центр сенсу», який у свою чергу визначає її поведінку та життя. Все, що відповідає справжнім потребам людини і дає їй повну здатність до благородства та функції, має для неї сенс. Все бажане, корисне, потрібне і прекрасне має для людини сенс, а сформовані в неї смислові центри спрямовані назовні і визначають її вчинки та дії.

Аналізуючи проблему сенсу життя, можна виділити основні підходи до трактування проблеми сенсу життя, які полягають у тому, що: 1) сенс життя визначається духовною основою буття; 2) сенс життя можна побачити в самовдосконаленні; 3) сенс життя – це служіння вищим моральним цінностям, людям; 4) сенс життя полягає в задоволенні матеріальних і духовних потреб; 5) сенс життя виникає сам по собі через власну діяльність.

Своєрідний культ життя поза змістом порушує і псує зв'язок між життєвими цілями і засобами для життя. Культурна ситуація в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття виявила певний парадокс. Є внутрішня воля до творчості, але зникнення великих цілей і завдань призвело до повної байдужості.

Якщо духовний досвід українського народу аналізувати на вертикальному рівні, то існує кореляція між бажанням прагнути до найвищої загальнолюдської цінності людини, до подолання утилітарних обмежень повсякденного життя та відкриттям трансперсонального сенсу в людській єдності. Людство намагається створити повноцінне життя, сповнене сенсу, мети та найвищого блага. Такий аналіз дає право назвати духовність основним принципом саморозвитку особистості і суспільства, необхідною умовою вільного і творчого ставлення не тільки до особистості, а й до життя суспільства, до самозростання. В умовах постійного наближення криз в основних сферах суспільного життя – економічній, соціальній, політичній, духовній – саме духовність може знайти причини їх виникнення, розвитку та вічні цінності. Руйнація духовної вертикалі – загальний діагноз духовної хвороби українського народу, симптом часу. Руйнація духовності українського народу розриває структуру життя та нищить культурні цінності, які були вироблені та домінували в сучасності. Така криза

охоплює широкий спектр від трагічного до трагікомічного. Досить згадати неспроможність українських владних структур комплексно реформувати всі сфери життя в інтересах усіх українців, ідеологічну війну різних політичних сил і водночас спільний захист власних привілеїв, правову девальвацію, законодавчі норми, спроби змінити виборчий процес навколо кожного, неспроможність довести пріоритет тих, хто вже очолював країну на різних відповідальних посадах тощо [9].

Визначальне місце в концепції М. Грушевського посідає проблема духовного життя людей. Найважливішим і остаточним з історичних знань він вважав людей, їхні ідеали та змагання. Особливо це помітно в останньому томі «Історії України-Руси», де М. Грушевський виступає як історик-соціолог і чітко підкреслює зв'язок історії подій зі світоглядом і настроєм учасників історичних подій. Зокрема, він наголошував на тому, що важливо знати не лише те, як відбулася подія, а й те, як її сприйняли і відчували сучасники, як вони свідомо змінилися [6].

Слід розглядати три аспекти розвитку в процесі життя людини [3]: 1. Життєва мудрість: від народження до смерті важливо постійно розмірковувати над набутими знаннями та досвідом, які можуть допомогти людині чітко зрозуміти значення життєвої мудрості. 2. Турбота про життя: як коротко описано, життєва мудрість може розвинути відповідне мислення, яке може підкреслити важливість співпереживання, співчуття, милосердя та любові до себе та інших. Ці якості можуть спонукати виявляти любов і турботу про інших. 3. Життєва практика: для людей це надзвичайне досягнення – жити змістовним життям, основною метою якого є споглядання та вдосконалення. У цьому випадку значущою життєвою практикою може бути добровільна громадська робота.

З цього розуміння вбачаємо, що в житті є три важливі цінності: мудрість, турбота та практика. Крім того, мудрість, турбота та практика нерозривно пов'язані між собою і можуть об'єднати дві принципово суперечливі теми життя та смерті. З давніх-давен люди боялися і водночас цікавилися всім невідомим, але найбільш невідомим і незбагненим була таємниця смерті. Особливість ситуації, в якій розглядається питання смерті, полягає в тому, що переважна більшість людей не має емпіричного досвіду в цій дискусії. Оскільки майже ніхто не може відчути смерть (за винятком тих, хто пережив клінічну смерть), то можна тільки сформулювати уявлення про смерть. Знання факту смерті вражає своєю майже математичною точністю, але смерть як особистий досвід реального і незворотного занурення в небуття не може бути специфічною для окремої людини. Смерть має як невизначеність досвіду, так і точність знання про неї, тому вона може діяти як страшний і найбільш невизначений людський досвід.

Але люди завжди горіли бажанням знати, що станеться, коли вони пройдуть через «двері смерті». Оскільки люди почали переживати, думати і шукати відповіді на питання про сенс життя, вони, ймовірно, думали про смерть, тобто про очевидний кінець свого існування. Однією з особливостей української духовної культури є те, що її зміст втілюється не в теоретичних міркуваннях чи метафізичному мисленні, а у формі метафор, символічних фігур, образів. В українській духовній культурі смерть – це таємниця життя, нерозгадана таємниця, неминучий кінець і крах усього живого.

Україна сьогодні переживає чергове національне відродження – тісну взаємодію культури як життя, історії та національних цінностей. Культура представлена як трансформація історичного досвіду людей у системі життєвих цінностей та суспільних ідеалів. У певному сенсі національна культура завжди втілює дорогоцінне самовиховання нації як історичної особистості. Людське існування, а отже, і людське суспільство, завжди потребує цінностей, які виражають не тільки матеріальну основу існування, але й діапазон ідеальних очікувань. Розвиток історії та культури кожної країни забезпечується існуванням базових цінностей, які не вмирають, а постійно збагачуються та відроджуються в нових формах. Духована культура українського народу існуватиме доти, доки традиції та цінності, представлені у сфері суспільної свідомості, служитимуть основою та каталізатором світогляду та практичних дій.

Відданість життю – це не ідеальна даність, а фактично нескінченна відданість людини життю через самовираження протягом життя, і в цій мірі може бути креативністю життя

окремої людини. «Простір» їхнього життя, творчості та позитивних досягнень має загальне значення позитивного впливу на інших [10].

Все життя людини – це процес пошуку відповідей на питання різної складності. Одним із найзагадковіших і найскладніших питань є питання про природу смерті. Важливість смерті зрозуміла. Рано чи пізно кожна людина стикається зі страхом і неминучістю. З давніх часів люди намагалися зазирнути за межі смерті, щоб винайти секрет безсмертя. Різні релігії та філософії окреслили погляди на майбутнє після смерті. Смерть – останній момент життя живої істоти. Важливою частиною всіх релігій є уявлення про смерть як кінець земного життя і перехід у вічність. Подібно до того, як все припиняє існувати, колись, люди закінчують своє життя через процес смерті. Люди найбільше відрізняються від усіх інших живих істот тим, що вони ніколи не досягають своїх «цілей» протягом усього життя. У цьому сенсі воно не завжди реалізується. Людину не влаштовує існуюча ситуація. І ця скарга містить причини для творчої діяльності, які не входять до мотивації. Тому завданням кожної людини є всебічно розвивати всі свої здібності та в межах своїх можливостей робити особистий внесок в історичний, соціальний і культурний розвиток. Це сенс життя, який індивіди реалізують через суспільство, але це також сенс життя суспільства і людства в цілому.

Ставлення до смерті змінювалося протягом століть і стало своєрідним індикатором людської цивілізованості. Сучасна людина все частіше замислюється над тим, щоб зруйнувати «табу смерті», яке так довго домінувало в культурі, і відмовитися від примітивного оптимізму, коли всі роблять вигляд, що смерть до них не має відношення. Знати про смерть і думати про неї є важливими для життя. Як і правда життя, правда смерті часто оповита туманом. Можливо, перед смертю цей туман розвіється і ми зрозуміємо щось дуже просте, що вразить нас своєю простотою. Сама смерть змушує нас зрозуміти життя, а не самих себе. Тому якщо і є одкровення смерті, то його джерелом є саме життя [5].

Війна в Україні, видима й невидима, є епіцентром напруженої пульсації українського людства, що завершується одночасним розвитком двох глибинних національних процесів. Перший – радикальне духовне очищення людей від омани, безвідповідальності, невір'я та егоїзму. Другий – інтегрувати моральні цінності в кров, тіло і душу нації. Як загоєна хромосома, вона виводить українське ДНК на той рівень цілісності та єдності, про який мріяли батьки нації ще з княжих часів. Виходячи з глибокої віри, молитви та жертвовності наших предків, ці два процеси дедалі стрімкіше розгортаються у свідомості людей – кожен день, кожную годину, кожную хвилину, всі серця і уми України.

Український народ яскраво продемонстрував зразкову свідомість і здатність до високої самоорганізації, притаманні першим рокам збереження територіальної цілісності та національної незалежності. Багато зв'язків із минулим викликають у пам'яті такі якості, як стійкість, мужність, героїзм і самопожертва, які демонструють сучасні захисники вітчизни. До того часу могутній козацький дух, що дрімив у серцях сучасних людей на підсвідомому рівні, залишившись на рівні історичних оповідань та народних пісень, заявив про себе несамовитим героїзмом, мужністю та відвагою, що вразили весь світ [1].

Це дає підстави говорити про українську ментальність, український характер з точки зору особливих соціально-психологічних характеристик, притаманних країні. У ньому йдеться про вищі ідеали порятунку Батьківщини, захисту гідності й честі, захисту свободи й незалежності. Саме ці ідеали виховують масовий героїзм і мужність як воїнів-захисників, так і мирних людей. Саме героїчні масові виступи громадян України дають їй право претендувати на появу, а отже, і на існування української держави, яка ніколи «не вмере і не зникне з лиця землі і житиме вічно».

Сучасне українське суспільство є прикладом кризи системи цінностей. Чітко визначені орієнтири та цінності попередніх історичних періодів відійшли в минуле, а нові орієнтири та цінності не були встановлені і часто лише декларуються. Спостерігається ціннісний нігілізм більшості суспільств, який кидає від однієї цінності до іншої в колі влади. Знання художніх і духовних цінностей країни, пам'яток матеріальної і духовної культури, свого роду і народу є основою утвердження у свідомості людини високих духовно-моральних цінностей, притаманних українському

народові. А це запорука гідного розвитку моральних почуттів і особливостей поведінки в перспективі духовно-культурного зростання української нації. Сьогодні в Україні є дуже чіткий заклик свідчити соціальними, політичними, духовними та філософськими способами, щоб захистити невинних, проголосити царство в темряві та принести світло.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні, у зв'язку зі зміною духовної ситуації не тільки в нашій країні, а й у всьому світі, ставлення до життя і смерті набуває нового змісту. Духовне життя народу України, його майбутнє залежить передусім від духовності та національної свідомості кожного з нас. Національне самоусвідомлення нерозривно пов'язане з духовністю, утвердженням саморозуміння як справжнього суб'єкта, носія духовних і матеріальних цінностей, усвідомленням належності до певної етнічної спільноти країни, мови, традицій і культури. Оскільки духовні віхи України розвиваються, може настати епоха порожнечі. Зникають вчення та грандіозні синтетичні теорії, зникають настанови для добрих справ, з'являються оболонки, які адаптуються до плинності системи і ними легко маніпулювати. Цей тип нарцисизму з його байдужістю і слабкою волею поєднується з культом хтивості і сприяє засвоєнню моделі поведінки, запропонованої для фізичного і психічного здоров'я душі і тіла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ворончук І. Невмирущі традиції українського героїчного духу. *Українознавство*. 2022 №1 (82). С. 77–91.
2. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття: (3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.). К.: Академія, 2003. 32 с.
3. Phan H. P., Ngu B. H., Chen S. C., Wu L., Lin W. W., Hsu C. S. Introducing the study of life and death education to support the importance of positive psychology: an integrated model of philosophical beliefs, religious faith, and spirituality. *Frontiers in Psychology*. 2020. №11, 580186
4. Лисоколенко Т. В. Ірраціональний досвід в українській філософській думці XVI–XIX ст.: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / Слов'янський державний педагогічний університет. Слов'янськ, 2010. 192 с.
5. Мазурик М. Смерть як відкриття нових горизонтів бачення для людини. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Філософські науки*. 2013. №750. С. 52–58.
6. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // *Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.-К., 1991. Т.1. С.LXVI.*
7. Роменець В. А. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою. К.: Либідь, 2003. 232 с.
8. Сислюк Я., Тімченко Т., Шевчук А. Витлумачення сенсу життя, смерті і безсмертя у сучасному філософсько-релігійному курсі. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії, 2021. С. 188–195.
9. Троянський В. Особливості духовності українського народу. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2013. Вип. 665-666. С. 239–243.
10. Українські інтермедії XVI–XVIII ст. К., 1960. С. 192.

REFERENCES

1. Voronchuk I. (2022). Nevmyrushchi tradytsii ukrainskoho heroichnoho dukhu [Immortal traditions of the Ukrainian heroic spirit]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian studies*, 1 (82), 77–91.
2. Krymskyi S. B. (2003). Zaklyky dukhovnosti XXI stolittia: (3 tsyklu shchorichnykh pamiatnykh lektsii imeni A. Olenskoi-Petryshyn, 2002 r.) [Calls to spirituality of the 21st century: (3 cycles of annual memorial lectures named after A. Olenska-Petryshyn, 2002)]. K.: Akademiia, 2003. 32 s.
3. Phan H. P., Ngu B. H., Chen S. C., Wu L., Lin W. W., Hsu C. S. (2020). Introducing the study of life and death education to support the importance of positive psychology: an integrated model of philosophical beliefs, religious faith, and spirituality. *Frontiers in Psychology*, 11, 580186.
4. Lysokolenko T. V. (2010). Irratsionalnyi dosvid v ukrainskii filosofskii dumtsi XVI–XIX st.: dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.05 [Irrational experience in Ukrainian philosophical thought of the XVI–XIX centuries: dissertation. ... candidate Philos. Science: 09.00.05] / Slovianskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. Sloviansk, 2010. 192 p.

5. Mazuryk M. (2013). Smert yak vidkryttia novykh horyzontiv bachennia dlia liudyny [Death as the opening of new horizons of vision for a person]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika. Filosofski nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 750, 2–58.
6. Pritsak O. (1991). Istoriosofiiia Mykhaila Hrushevskoho [Historiosophy of Mykhailo Hrushevskyyi] // Hrushevskyyi M. S. *Istoriia Ukrainy-Rusy: V 11 t., 12 kn.-K., T.1. S.LXVI*
7. Romenets V. A. (2003). Zhyttia i smert: osiahnennia rozumom i viroiu [Life and death: comprehension by reason and faith]. K.: Lybid, 232 s.
8. Sysliuk Ya., Timchenko T., Shevchuk A. (2021). Vytlumachennia sensu zhyttia, smerti i bezsmertia u suchasnomu filosofsko-relihiinomu kursi [Interpretation of the meaning of life, death and immortality in a modern philosophical and religious course]. *Naukovyi shchorichnyk «Istoriia relihii v Ukraini» – Scientific yearbook "History of Religions in Ukraine"*, Instytut relihiieznavstva – filiiia Lvivskoho muzeiu istorii, 188–195.
9. Troianskyi V. (2013). Osoblyvosti dukhovnosti ukrainskoho narodu [Peculiarities of spirituality of the Ukrainian people]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofiiia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Philosophy*, 665-666, 239–243.
10. *Ukrainski intermedii KhVII-KhVIII st. K., 1960. P. 192.*

Maraieva Uliana Mykolaivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Philosophy Department
State University "Uzhhorod National University",
14, University str., Uzhhorod, Ukraine

Derbak Anzhelika Petrivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Philosophy Department
State University "Uzhhorod National University",
14, University str., Uzhhorod, Ukraine

LIFE AND DEATH IN THE SPIRITUAL EXPERIENCE OF THE UKRAINIAN PEOPLE

The article examines the philosophical aspects of life and death in the spiritual experience of the Ukrainian people. It is determined that the philosophy of life is a direction in which everything that exists is considered as a manifestation of life, as a primordial reality that can be grasped only intuitively, in which mind and matter are not identical. If the spiritual experience of the Ukrainian people is analyzed on a vertical level, then there is a correlation between the desire to strive for the highest universal human value, to overcome the utilitarian limitations of everyday life, and the discovery of transpersonal meaning in human unity. Three aspects in the process of human life are considered: life wisdom, care for life and life practice. It was revealed that since ancient times, people were afraid and at the same time interested in everything unknown, but the most unknown and incomprehensible was the mystery of death. Death has both the uncertainty of experience and the precision of knowledge about it, so it can act as the most terrifying and most uncertain human experience. It was found that in Ukrainian spiritual culture, death is the mystery of life, an unsolved mystery, the inevitable end and collapse of all living things. Devotion to life is not an ideal given, but actually a person's infinite devotion to life through self-expression during life, and to that extent can be the creativity of an individual's life. Today in Ukraine there is a very clear call to bear witness in social, political, spiritual and philosophical ways to protect the innocent, proclaim the kingdom in darkness and bring light. The spiritual life of the people of Ukraine, its future depends primarily on the spirituality and national consciousness of each of us. The war in Ukraine, visible and invisible, is the epicenter of the intense pulsation of Ukrainian humanity, which culminates in the simultaneous development of two profound national processes. It is the heroic mass performances of the citizens of Ukraine that give it the right to claim the emergence, and therefore the existence, of the Ukrainian state, which will never "die and disappear from the face of the earth and will live forever."

Key words: life, death, spiritual experience, spiritual culture, people.